

УДК 811.135.1'282(038)(049.3)

Аугуст Ковачец

ПЕТАР АТАНАСОВ: РЕЧНИК НА МЕГЛЕНОРОМАНСКИОТ ГОВОР¹

Меѓу романските јазици, романскиот јазик, меѓу останатото, се изделува и по тоа што покрај дакороманскиот дијалект, на кој зборува голем број говорители во компактни заедници и на голем компактен простор северно и јужно од Дунав, тој има и три просторно одвоени дијалекти што се зборуваат во земјите јужно од Дунав – аромански, мегленоромански и истроромански. Овие три дијалекти се зборуваат или на мали простори, или, пак, нивните говорители се распрснати во помали заедници на големи простори во неколку држави меѓу говорители на други јазици, па скоро редовно се двојазични. Бидејќи меѓу овие дијалекти ниту биле постојани, ниту значајни врските и допирите во текот на илјада години, тие, обично се означуваат како историски дијалекти на романскиот јазик. Поради повеќевековното непостоење на врските меѓу нив, а и поради нивниот посебен развој во некои јазични аспекти, некои лингвисти се обиделе да ги означат како посебни, самостојни романски јазици. Но, притоа, треба да се има на ум дека, од една страна, ниеден од трите јужнодунавски дијалекти немал ниту доволен број говорители, ниту значителна сопствена компактна територија на која би се зборувал, ниту пак поседувал некои трајни сопствени општествени, државни и верски организации со кои би се служиле како средство за разбирање. Од друга страна, сите битни карактеристики според кои дакороманскиот (романскиот јазик) се разликува од другите романски јазици, се среќаваат и во трите дијалекти што се зборуваат во земјите јужно од Дунав (на пример, постпозитивниот член, сочувани елементи од деклинацијата, посебен тип на среден род или „двород, двоен род“ што меѓу романските јазици го поседува

¹ ПЕТАР АТАНАСОВ, *Dicționarul dialectului meglénoromân actual, general și etimologic / Dictionnaire du dialecte méglénoroumain actuel, général et étymologique* (DDMA), București, Editura Academiei Române, 2022, 1221 str. + Addenda + Planșe.

само романскиот јазик и сл.), така што од остатокот од Романија сите четири дијалекти се изделуваат како целина. Со други зборови, да го цитираме големиот романски лингвист Секстил Пушкариу: „Сите карактеристични белези на романскиот јазик, со сè што романскиот јазик се разликува од латинскиот, од една страна, како и од другите романски јазици, од друга страна, се наоѓат во сите четири романски дијалекти (Limba română, I, str.232). Кога во 18 и особено во 19 век повторно се воспоставени постојани и значајни контакти помеѓу јужнодунавските дијалекти и дакороманскиот, се покажа дека јазичната подлога за блиска поврзаност била повеќе од поволна.

Поради распространетоста на нивните говорители на голем простор во повеќе држави, како и поради редовната двојазичност, и ароманската јазична заедница денес е во постојано опаѓање, така што бројот на активните говорители на ароманскиот постојано се намалува. За двата преостанати јужнодунавски дијалекти – истроромански и мегленоромански – поради нивниот многу мал број говорители, како и поради нивното преселување во градовите меѓу компактно население што зборува друг јазик, состојбата е уште понеповолна. Поради заминување во градовите и поради иселување во странство во потрага по работа, истророманските села скоро се испразнети, јазичната заедница нужна за одржување на јазикот се растурила, децата веќе не го учат јазикот на нивните родители, така што опстанокот на истророманскиот е доведен во прашање. Се случува понекогаш истророманските деца од Опатија или Ријека кои не одат во градинка, и до школската возраст да останат дома со дедото или со бабата, за да научат добро да зборуват истроромански, но таквите случаи се ретки. Слично е и со мегленороманскиот. Иако јазикот на предците го употребуваат нешто поголем број говорители, особено во Грција, и опстанокот на мегленороманскиот како во Грција така и во Северна Македонија е доведен во прашање.

До почетокот на 20 век Мегленороманците живееле на компактен простор во Мегленската област, иако нивниот број никогаш не ја надминал цифрата од 20000. Додека не почнале да се поставуваат новите државни граници по пропаста на Отоманското Царство и Првата светска војна и додека не почнале преселбите на населението, т.е. неговото населување во градовите, јазичната заедница добро се одржала. Освен тоа, во последните децении од 19 и првите децении на 20 век во Грција и во Северна Македонија на местата со ароманско и мегленороманско население постоеле училишта на романски јазик, кои придонеле за самосвеста и свеста за заедничка припадност. До дваесеттата година на минатиот век во Северна Грција мегленоромански се зборувало во селата (Notia) *Nănti*, (Perikliea) *Birislăv*, Arhangelos (*Oșin*), Lagadia (*Lunđin*),

Skra (*Lumnica*), Кура (*Cupa*), Карпи (*Țămareka*), каде што се одржал, а се изгубил во селото Баровица (*Kastaneri*). Меѓутоа, при размена на населението во новонастанатите балкански држави по Првата светска војна, исламизираното население од селото Nănti, врз основа на спогодбата меѓу Грција и Турција, било преселено во Турција (1923/1924), а во Nănti се населиле Грци од Турција. Во Северна Македонија мегленороманскиот се зборувал во селото Ума (Хума), но престанало да се зборува во селата Конско (*Conița*) и Серменин (*Sirminina*). Особено по Втората светска војна мегленороманското население сè повеќе се населувало во Гевгелија, каде што живее заедно со мнозинското македонско население, така што нивната говорна заедница е значително ослабена, а младите сè поретко го зборуваат јазикот на своите предци. Некои Мегленороманци од Гевгелија, главно, преку лето, престојуваат во Ума, но во зимскиот период, главно, селото е пусто.

Во втората половина на 19 век сè поинтензивни биле проучувањата на романскиот јазик, неговата историја и дијалектот. Кон крајот на 19 век почнале проучувањата на мегленороманскиот. Германскиот романист и балканолог Густав Вајганд (*Gustav Weigand* (1860-1930), ја одбранил во 1892 година својата хабилитација во која го обработува мегленороманскиот (*Vlacho-Meglen, Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 11892). Во почетолот на 20 век романскиот филолог и фолклорист, по потекло Ароманец од Авдела во Грција, Перикле Папахаци (*Pericle Parahagi* 1872-1943), најпрвин објавил мегленоромански текстови и прв глосар на тој дијалект (*Româniî din Meglenia. Texte și glosar*, București 1900), а потоа и опсежен труд за Мегленороманците и за мегленороманскиот дијалект (*Meglenoromâniî. Studiu etnografico-filologic* I-II, București, 1902). Во списанието “Grai și suflet” романскиот лингвист и филолог Јон-Аурел Кандреа (*Ion-Aurel Candrea* 1872 – 1950) ојавил мегленоромански текстови, глосар и етнографска студија за сточарството кај Мегленороманците (*Texte meglenite* 1924, 1925; *Glosar meglenit* A-C 1927; -I 1928; M – R 1933-1934; S – ž 1937; *Viața păstorească la megleniți*). Паралелно, романскиот лингвист, Ароманец по потекло од Прилеп, Теодор Капидан (*Theodor Capidan* 1879 – 1953) објавил опсежна монографија во три книги *Meglenorom(nii* (Vol. I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925; Vol. II. *Literatura populară & la meglenorom(ni*, București 1928; Vol. III. *Dic`ionar meglenorom(n*, București 1935). Наведените трудови биле солидна основа за лингвистичките проучувања на мегленороманскиот во следните десетлетија на подрачјето на романската дијалектологија и историјата на романскиот јазик со неговите четири историски дијалекти. Таквите дијалектолошки проучувања биле значај-

ни зашто прв целосен текст на романски (на дакоромански) е сочуван од 1521, а пред тоа биле забележени само одделни зборови кои по своите карактеристики биле препознатливи како романски. Затоа проучувањето на историските романски дијалекти јужно од Дунав значително ја олесниле реконструкцијата на првобитниот романски прајазик.

Трудовите на спомнатите автори останале основен извор за познавање и користење на мегленороманскиот во романската дијалектологија и историја на јазикот сè до седумдесеттите години на минатиот век, кога Петар Атанасов со своите системски теренски истражувања отвори нови можности и перспективи во запознавањето на тој дијалект. Имено, Петар Атанасов, роден во 1939 година во мегленороманското село Хума, каде што го поминал детството, му пристапил сеопфатно и комплексно на истражувањето на својот мајчин идиом. Завршил студии по француски јазик и книжевност на Универзитетот во Скопје, како одличен студент бил избран за лектор, така што од почетокот на својата кариера се посветил на темелното запознавање на современата лингвистика, особено на лингвистичката географија, но и на запознавањето други романски јазици. Така, покрај францускиот, се служи со италијанскиот, со стандардниот романски јазик, со шпанскиот. Проф. д-р Петар Атанасов ја задолжи македонската лингвистика и лексикографија со работата на двојазични речници за француски, италијански и шпански. Од почетокот на својата научна активност, покрај наставната дејност на факултетот, главно внимание му посветил на системското и сестраното проучување на својот мајчин идиом, не само во родното место, туку и во Гевгелија, каде што во меѓувреме се преселил голем дел од населението од Хума, како и во селата од соседна Грција, каде што мегленороманскиот сè уште се зборува. Освен трудовите во научните списанија и зборниците, објавил неколку синтетички труда кои се фундаментални за познавање на тој романски идиом, трудови што денес се незаобиколни во научната литература за мегленороманскиот. Пред сè, треба да се спомнат неговите три монографски труда за мегленороманскиот: *Meglenoromâna* (во "Tratat de dialectologie românească, Craiova, 1984), *Le mégléno-roumain de nos jours. Une approche linguistique* (во *Balkan-Archiv, Neue Folge-Beiheft, Band 7, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1990, 293 str. + 1 карта*) и *Meglenoromâna astăzi* (Editura Academiei Române, București, 2002. Постојаните теренски истражувања го поттикнаа проф. Атанасов на капитален потфат, изработка на мегленоромански лингвистички атлас, во кој ги бележи главните карактеристики на говорите од сите села на овој идиом што полека исчезнува. Така, со помош на внимателно подготвен прашалник извршил анкети во родното село Хума, како и во шесте села во Грција каде што меглено-

романскиот се одржал во употреба до наши дни. Врз основа на тие анкети објавил три тома од Мегленороманскиот лингвистички атлас со 1815 карти (*Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), Editura Academiei Române, București, Tom I 2008 год. карти 1-594; Том II. 2013 год. карти 595 – 1203; Том III. 2015 год. карти 1204–1845). Така приреден, атласот расветли многу поединости од мегленороманскиот дијалект, особено за карактеристиките на говорите од поединечни места, што дотогаш или не биле согледани или не биле забележени. Можеме да претпоставиме дека работата на атласот му било поттик и инспирација на професорот Атанасов за ново капитално дело за мегленороманскиот, за кое овдека посебно ќе зборуваме – за сеопфатниот речник на мегленороманскиот дијалект. За овој речник не ги користел само одговорите на прашањата за својот атлас, туку и многубројни попатни белешки што ги направил собирајќи граѓа на терен. Авторот во речникот системски ја внесува и граѓата што ја објавиле и другите автори пред него.

Во обработката на мегленороманскиот речник професорот Атанасов настојувал да го следи моделот на романскиот лингвист и етнограф *Tache Papahagi* (1892–1977), Ароманец по потекло од Авдела, во Грција каде што учел во гимназија во Авдела и во Битола, и чијшто речник *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique* (București 1963, ed. A II-a 1974) е вистинска енциклопедија на материјалниот и духовниот живот на Ароманците и незаобиколен инструмент за проучување на настанокот и развојот на романскиот јазик. Притоа, треба да се истакне дека професорот Атанасов во својот мегленоромански речник *Dicționarul dialectului meglenoromân actual, general și etimologic / Dictionnaire du dialecte méglénoroumain actuel, général et étymologique* (DDMA), Editura Academiei Române, București, 2022), потполно ги документирал месните говори, односно донел граѓа од сите денешни мегленоромански населби во кои извршил системски истражувања.

Самиот Речник опфаќа 1204 страници ситно печатена речничка граѓа и 16 страници помошна граѓа (кратенки и попис на информаторите), 16 страници фотографии во боја и една карта. Ако се изземат дијалектите со богата писмена традиција, како што е на пример венецијанскиот дијалект од италијанскиот јазик, овој мегленоромански речник е еден од најопсежните и најбогатите романистички дијалектни речници. На ова треба да се додаде и уште еден битен факт. И порано составувачите на мегленороманските глосари и речници бележеле и варијанти на зборови и облици, но не бележеле доследно ниту од каде се тие варијанти, ниту дали се индивидуални, факултативни или некакви други. Како искусен

теренски истражувач, според современите начела на лингвистичката географија, професорот Атанасов внимателно ги бележел варијантите на одделни зборови и облици на теренот, независно од тоа дали се работи за месни, индивидуални, факултативни или некои други варијанти и сето тоа совесно го запишувал и го означил во својот речник, со тоа што секогаш назначува од кое село потекнува варијантата. По секоја варијанта селата ги означил во заграда со почетната буква на името на селото (U – Uma / Huma, L – Lumnîța, C – Cupa, O – Oșîń, B – Birislăv, L – Lunđiń, T – Tărnareca).

Така на пример, за зборот ‘сега’, за кој и во други поранешни извори се забележени некои варијанти, се наведува точно каде се употребуваат тие: *actó*, *actúó* (L, B), *actúá* (C), *cto* (O, L), *mo* (U, T, O, L) (стр. 18) и *ăctó*, *ăctúó* (O, B, L), *ăctúă* (L, C) (стр. 50-51). Сличен пример може да се наведе и за прилогот со значење ‘надвор’: *ařără*, *năřără* (L, C, O, B, L), *năřără* (U, T), или пак за именката ‘око’: *óclu* (U, T), *úóclu* (O, B, L), *uăclu* (L, C). Истото важи и за глаголите, било да станува збор за наслови, како, на пример, за глаголот ‘има’ *vęári* (U, T, L, C, O, B), *veri* (L). Или кај коњугацијата за I. Лице од индикативот презент глаголот *căntári* „пее“: *căntu* (U, T), *cqnt* (L, C, O, B, L) што дава јасен увид за состојбата во морфологијата на терен.

За менливите зборови (именки, придавки, членови, заменки), освен ознаката за видот на зборот, се дават и формите за множина и за родот. За глаголите се назначува дали глаголот е преоден, непреоден или повратен, како и типот на коњугацијата (I, II, III, IV). Кај некои најтипични правилни глаголи за секоја коњугација се дава комплетната парадигма на глаголот од соодветната коњугација спрема времето, начинот, лицето, бројот. Така, на пример, за глаголите од I коњугација се дава глаголот *căntári* ‘пее’, ‘чита’, каде што се наведуваат сите форми за трите лица и за двата броја: индикатив презент, имперфект, простиот и сложениот перфект, плусквамперфектот и идното време, како и за конјунктивот презент, за кондиционалот, за императивот и за герундивот. За II коњугација такви форми се дават за глаголот *vreári* „сака“, за III коњугација за глаголот *árdiri* ‘гори’ и глаголот *creăștiri* (U, !, L, C, O, B), *creștiri* ‘расте’ (L), а за IV за глаголот *durmíri* ‘спие’. Според овие образци можат да се менуваат сите други правилни глаголи.

По граматичките обележја, зад заглавниот збор следи значењето (едно или повеќе), најпрво на стандардниот романски јазик, а потоа меѓу наводници и на француски, на пр. *ápă* și *ápu* pl. *ápi* – 1. Apă, fr. “eau”. 2. Izvor, râuleț, râu, fr. « source d’eau, ruisseau ». 3. (despre fructe) suc, fr.

« jus ». По секое значење се наведуваат бројни примери, а на крајот се дават фразеолошки изрази со соодветниот збор од изреката и пословицата (на пример *dar guvã ãp ápã, ãравам гуџка во вода*, т.е. *ãравам нешиџо наãразно*, или кај заглавниот збор *sãni* (U, T) *sõni* (O), *sõjini* (L, C, B, L) : *sãniil' látrã, sãrãvãnu trããti* (кучињааџа лааџи, караваноџи врви).

На крајот за секој заглавен збор се дава кратка етимологија. Не се навлегува во етимолошки расправи туку се наведува онаа етимологија што може да се смета за сигурна и општоприфатена. Така, овој речник го презентира составот на мегленороманскиот вокабулар според потеклото на поединечни зборови. Зборовите од латинско потекло, кои редовно се среќаваат и во другите романски дијалекти, најчесто се јавуваат во текстовите, па затоа, начелно, статиите за тие зборови се најопсежни, со најмногу наведени примери (*acmó* „сега“ < lat. *eccum modo*; *árdiri* „гори“ < lat. *ardere*; *sãni, sõni, sõjini* < lat. *canis, canem*; *fiçór, fiçurór, fiçurãr, fiçúr* < lat. *fetiolus*; *mãñã* (U, T), *mõñã* (L, C, O, B, L) < lat. *manus*, итн.) За разлика од ароманскиот, во мегленороманскиот има многу мал број заемки од албанскиот, но затоа има голем број заемки од македонскиот: (*ácu* ãи *cu*, мак. ако; *gludiri* мак. глода; *nãrãniri* мак. нахрани; од грчки *acšiomaticós* ‘офицер’, *agãpi* љубов; од тур. *bakla* грав, *pak* чисто; *rizil* срам итн.

Во подготовката на овој речник авторот проф. д-р Петар Атанасов го вложил скоро целиот свој работен век. Бидејќи секојдневно и од година во година се намалува бројот на зборуваачите на овој идиом, мегленороманскиот денес е на пат да исчезне. Професор Атанасов успеа да спаси од заборав непроценето јазично богатство, како за месноста каде што се зборува или некогаш се зборувало, така и за романистиката како наука, особено за романската дијалектологија. Освен јазичната граѓа, овој речник донесува богата етнографска, фолклорна и културна граѓа, која не само што е културно наследство на мегленороманската заедница и на местата во кои мегленороманците живеат или живееле, туку и културно наследство на РС Македонија и на мегленскиот дел од Грција. Ова монументално дело му служи на чест на авторот и е гордост за македонската романистика и лингвистика како дисциплина.